

4.16. «І як хочете, щоб з вами чинили люди, так і ви чиніть з ними...»:
методичні рекомендації до роботи з підручником «Етика» (Л. Давидюк, А. Мельник) для 5 класу нової української школи

*Давидюк Людмила,
канд. пед. наук, доцент,
професор кафедри методики викладання світової літератури,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
провідний науковий співробітник лабораторії навчання мов національних
меншин і зарубіжної літератури, Інститут педагогіки НАПН України;*

*Мельник Анжела,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри методики викладання світової літератури,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.*

Реалізація одного з ключових компонентів формули Нової української школи передбачає «новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації у суспільстві», що відкриває широкі можливості для введення у навчальні плани 5-6 класів нових шкільних дисциплін, які сприятимуть всебічному розвитку, вихованню та соціалізації особистості [6; 7]. Серед нових дисциплін соціальної і здоров'язбережувальної галузі виокремимо курс «Етика», який набуває критичної актуальності у зв'язку з російською збройною агресією проти України, оскільки під час війни загострюються екзистенційні питання існування людини, її морального вибору, переосмислення ціннісних орієнтирів, віри, відповідальності.

Методологічні засади концепції підручника

«Етика» (Л. Давидюк, А. Мельник) для 5 класу нової української школи

Для реалізації змісту предмета «Етика» було створено дві модельні програми: 1) авторів Ашортія Є.Д., Бакка Т.В., Желіба О.В., Козіна Л.Є., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я. та 2) авторів Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю.

Ці методичні рекомендації розроблені до підручника «Етика» для 5 класу авторок Давидюк Л.В., Мельник А.О. [1], який було створено за модельною програмою з етици для 5-6 класів Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю., зміст якої спрямований на усвідомлення «учнем/ученицею важливих аспектів людських взаємовідносин у родині, найближчому оточенні, колективі, спільноті, в різних ситуаціях реального життя, дає можливість зрозуміти суть і природу духовних цінностей, їх роль у здійсненні кожною людиною морального вибору, розв'язанні життєвих проблем» [4].

Методологію підручника визначила концепція сучасного українського філософа Сергія Дацюка, у якій учений визначає три рівні етики: індивідуальний, внутрішньоцивілізаційний та міжцивілізаційний [2]. Цей підхід дозволив змоделювати у підручнику навчальну траєкторію учня / учениці як «поступальний

рух дитини від особистісного виміру внутрішнього світу до гармонійної взаємодії з іншими і взаємин у спільноті та суспільстві у цілому» [4].

Сьогодні, коли Україна перебуває у стані активних бойових дій, мужньо протистоїть агресору, особливу вагу набувають такі етичні категорії, як мораль, особистість, гідність, честь, патріотизм, внутрішня культура, вихованість, керування емоціями тощо, які не втратять своєї значущості й у післявоєнному світі, коли український народ відбудовуватиме свою країну. Опанування цими етичними категоріями уможлиблюється завдяки реалізації у підручнику низки методологічних підходів, які можна об'єднати у дві групи. Першу складають підходи, спрямовані на реалізацію змісту освіти, другу – підходи, що забезпечують організацію навчання.

До підходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти, відносимо *культурологічний, ціннісний, українознавчий*.

Культурологічний підхід передбачає формування уявлень про культуру як образ життя, звичаї, традиції й вірування, духовне і матеріальне багатство народів світу; широке використання творів різних видів мистецтв.

Ціннісний підхід створює оптимальні умови для залучення школярів до загальнолюдських цінностей, розвитку почуття власної гідності й ціннісного ставлення до людей, суспільства, природи, Батьківщини; для усвідомлення себе у взаємодії та прагненні жити в злагоді з іншими людьми.

Україноцентричний підхід базується на цінностях українського народу та спрямовує освітній процес на формування громадянина України, патріота; передбачає широке залучення народознавчого матеріалу, художніх та публіцистичних творів, епістолярію видатних діячів української культури.

Групу підходів, що забезпечують організацію навчання, складають *особистісно орієнтований, системно-діяльнісний, проблемно-діалогічний*.

Особистісно орієнтований підхід сприяє розвитку і саморозвитку особистості учня з урахуванням його здібностей як суб'єкта пізнання й навчальної діяльності.

Системно-діяльнісний підхід уможлиблює формування соціалізованої особистості, що відповідає вимогам демократичного суспільства; реалізується у взаємодії з однолітками та дорослими в пізнавальній діяльності під час навчального процесу (парній, груповій, колективній), та в проєктній діяльності.

Проблемно-діалогічний підхід забезпечує суб'єктно-суб'єктну організацію навчального процесу, при якому вчитель створює умови для діалогу, проблематизує сприйняття учнями навчального матеріалу, що стимулює пізнавальну й емоційну активність школярів; забезпечує формування вміння будувати роздуми, слухати інших, вести діалог, викладати свою думку та аргументувати її, адекватно оцінювати свою поведінку і поведінку оточуючих, знаходити вихід з конфліктних ситуацій.

Реалізація цих методологічних підходів робить процес засвоєння етичних категорій не короткочасним і стихійним, а глибоким, послідовним і системним; створює умови для включення учнів / учениць у процес усвідомлення і

переживання моральних цінностей як найважливішої потреби особистості, як суб'єктивно значущих, усталених життєвих орієнтирів; сприяє наповненню внутрішнього світу дитини етичним сенсом.

Засадничим методологічним аспектом формування змісту підручника стало *врахування психолого-педагогічних особливостей учнів 5-6 класів*, яке передбачає тісний взаємозв'язок інтелектуальних, емоційних та практичних форм подання навчального матеріалу, що виявляється у послідовному вибудовуванні логічного ланцюжка розвитку думки в обговоренні запропонованих тем і проблем, у роботі з навчально-науковими, художніми та медіа текстами, у виконанні завдань на самопізнання та рефлексію. Неперервність розкриття змісту курсу та неперервність навчального діалогу стимулює розвиток думки, змушує учнів шукати відповіді на поставлені питання, знаходити вагомі аргументи, формулювати свої питання, добирати приклади й ситуації, що ілюструють тему, вимагають морального вибору та його обґрунтування.

Методологічні підходи (*культурологічний, ціннісний, українознавчий, особистісно орієнтований, системно-діяльнісний, проблемно-діалогічний*) та *врахування психолого-педагогічних особливостей учнів 5-6 класів* заклали підвалини для використання у підручнику *педагогічної інтерактивної технології етичного діалогу*, яка набуває актуальності у навчанні суспільствознавчих дисциплін.

Педагогічна інтерактивна технологія етичного діалогу передбачає такі етапи реалізації:

- ✓ зав'язка діалогу, що виявляє проблемну ситуацію (*проблемне питання, запропонована для аналізу ситуація, гра тощо*);
- ✓ система запитань і завдань, що забезпечує діалогічний пошук рішення проблеми (*чому? як ви думаєте? як ви ставитесь?*);
- ✓ кульмінація інтелектуальної і емоційної діяльності учнів, коли проблема, що обговорюється, стає особистісно значущою, створюються умови для самоаналізу, самооцінки, самовдосконалення учнів;
- ✓ моральний вибір учня як внутрішній діалог із собою, як самовизначення (*результат роздумів і самоаналізу, прийняття рішення*);
- ✓ «відкритий фінал», що спонукає до подальших роздумів, рефлексії та самоусвідомлення, тобто до морального розвитку учнів.

Використання педагогічної інтерактивної технології етичного діалогу дозволило у підручнику реалізувати зміст модельної програми у формі діалогу на морально-етичні теми з учнем / ученицею, починаючи з обкладинки підручника і закінчуючи його останньою сторінкою.

Організація навчання за підручником «Етика» (Л. Давидюк, А. Мельник) для 5 класу нової української школи

Підручник з етики, як і будь яке сучасне навчальне видання, розрахований і на учня, і на вчителя. Для учня – це джерело знань, засіб формування вмінь та навичок, набуття компетентностей, розвитку критичного мислення, інтелекту. А

для вчителя – модель методичної системи як усього курсу «Етика» (підручник містить 17 тем, що відповідає погодинному розподілу змісту модельної програми), так і кожного уроку (тема у підручнику = урок).

Готуючись до нового навчального року, опрацьовуючи модельну програму та календарно-тематичне планування з предмета (див. *Цифровий додаток*[7]), учитель має уважно ознайомитись зі змістом, структурою та апаратом орієнтації підручника.

Підручник складається із звернення авторок до учнів, вступу, чотирьох розділів («Унікальність і неповторність людини», «Спілкування в житті людини», «Світ людських емоцій», «Життєвий поступ людини»), підсумкової теми, покажчика термінів. Звернемо увагу – вступ у підручнику називається «Етика і Ти», а підсумок – «Етика і Я». Коли учні опанують усі розділи підручника, то етика стане для них зрозумілою, близькою та особистісно значущою.

Навчальний матеріал розділів структуровано за темами. Кожний розділ відкриває ілюстрований шмуцтитул, своєрідний навігатор, який візуалізує теми розділів: епіграфи, портрети їх авторів, ключові слова кожної теми. Зображення дітей символізують зв'язок поколінь: сучасні учні та учениці з радістю відкривають для себе мудрість відомих людей (див. рис. 1).

Рис. 1. Шмуцтитул до розділу підручника «Життєвий поступ людини» (с. 102)

Кожна нова тема починається з назви, епіграфа і трьох проблемних питань, які складатимуть основу етичного діалогу(див. рис. 2).

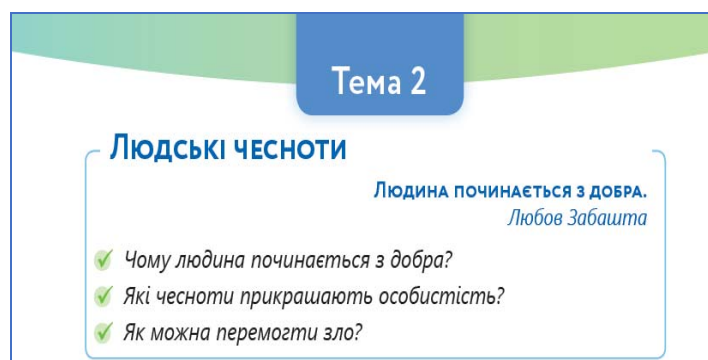

Рис. 2. Початок теми «Людські чесноти» у підручнику (с. 20)

Пошук відповіді на кожне проблемне питання теми розпочинається у процесі розв'язання проблемної ситуації. У підручнику представлено різноманітні способи створення проблемних ситуацій. Так, шукаючи відповідь на питання «Чому емоції та почуття важливі для людини?», пропонуємо учням прослухати пісню Тараса Петриненка «Україна» та поділитися своїми почуттями й емоціями; розмірковуючи над питанням «Яке спілкування називають віртуальним?», радимо розглянути сюжетні малюнки та розказати, як спілкувалися люди на відстані у різні часи; замислитись над питанням «Що таке маніпуляція?» рекомендуємо за допомогою коміксу, який намальовано художницею спеціально для нашого підручника. Часто проблемні ситуації створено на основі фрагментів художніх творів українських та зарубіжних письменників: Лесі Українки, Василя Симоненка, Олександра Олеся, Павла Тичини, Максима Рильського, Любові Забашти, Ліни Костенко, Кеннета Грехема, Марка Твена, А. де Сент-Екзюпері, Роальда Дала та ін. Звертаємо увагу, якщо фрагмент тексту занадто великий для читання учнями 5 класу та / чи потребує виразного й емоційного прочитання, то його може прочитати вчитель або учень / учениця, які отримають випереджальне завдання – підготувати виразне читання тексту. Наприклад, *оповідання В. Сухомлинського «Звичайна людина» (с. 23-24), фрагмент повісті-казки Кеннета Грехема «Вітер у верболозі» (с. 72-73), уривок з казки Астрід Ліндгрен «Малий та Карлсон, що живе на даху» (с. 64).*

Виклад основного матеріалу структуровано за допомогою рубрик: 1) «Грамматика етики»; 2) «Скарбничка етики»; 3) «Цікава наука»; 4) «Народ скаже, як зав'яже»; 5) «Хвилинка самопізнання»; 6) «Перевернутий клас».

Так, рубрика «Грамматика етики» містить – визначення основних теоретичних понять теми: *етика, мораль, самопізнання, інтереси* та ін. «Цікава наука» – науково-популярні тексти пізнавального характеру, які розкривають основні поняття теми: *про способи вираження емоцій (с. 74-75), про необхідність керувати власним емоційним станом (с. 96), про самотійність*

людини (с. 113-114). «Скарбничка етики» – висловлювання відомих особистостей від давнини до сучасності щодо тих чи інших етичних питань: Григорія Сковороди про щасливу людину (с. 8), Цицерона про людину (с. 15), Володимира Мономаха про правила поведінки (с. 50), Катерини Білокур про сильних духом (с. 116) та ін.

Структурують та унаочнюють теоретичний матеріал теми графічні й ілюстровані кластери, схеми, хмаринки слів, до яких передбачені такі види навчальної діяльності, як прокоментувати кластер / схему; заповнити лакуни у кластері / схемі; навести приклади, які ілюструють зміст кластера / схеми, система питань за змістом і формою хмарки слів тощо. Такий спосіб подачі навчального матеріалу враховує психологічні особливості сприйняття сучасних підлітків – представників покоління Альфа (див. рис. 3).

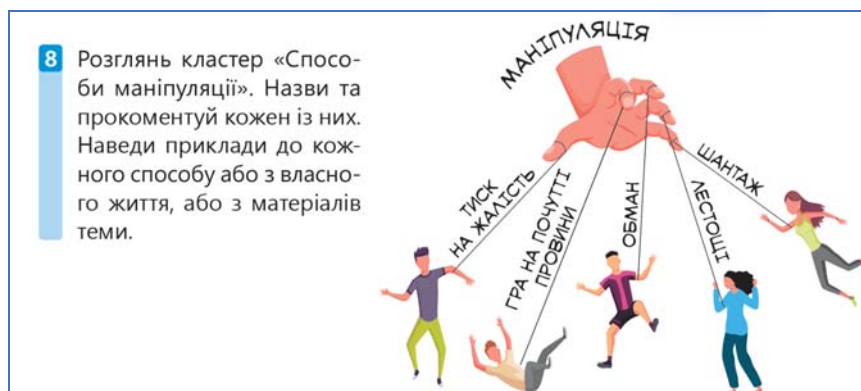

Рис. 3. Кластер «Способи маніпуляції» до теми «Агресивність у спілкуванні. Булінг та кібербулінг» (с. 65)

Підручник насичений різноманітним, яскравим ілюстративним матеріалом (малюнокита світлин за змістом художніх та науково-популярних текстів, репродукції картин, комікси та ін.), який виконує як дидактичні, так й естетичні функції.

Рубрика «Народ скаже, як зав’яже» містить добірку українських прислів’їв на етичні теми. Звертаємо увагу на візуальне оформлення цієї рубрики: кожне прислів’я має свій колір, окремі слова мають курсивне або напівжирне написання, прислів’я розташовані по-різному: як горизонтально, так і вертикально. Тобто, це своєрідна головоломка: щоб прочитати прислів’я, його необхідно спочатку знайти (див. рис. 4).

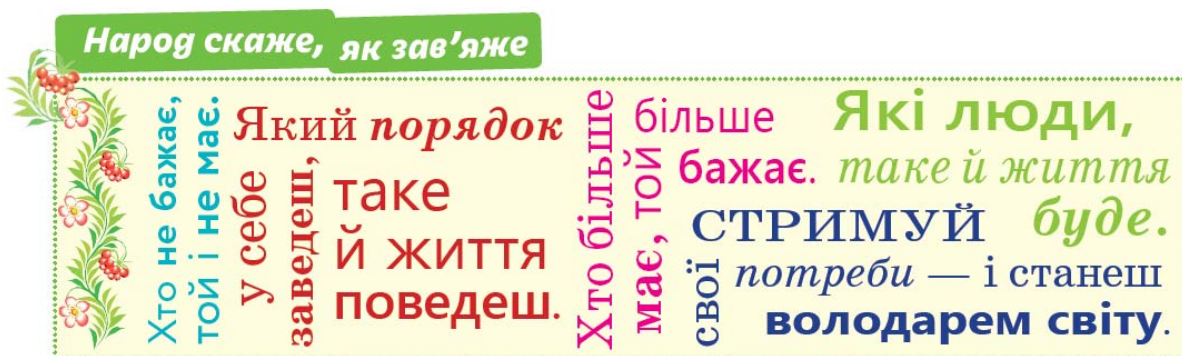

Рис. 4. Рубрика «Народ скаже, як зав'яже» до теми «Роль світогляду в становленні особистості. Потреби, бажання, інтереси людини» (с. 33)

До рубрики «Народ скаже, як зав'яже» додаються завдання: *Знайди та прочитай прислів'я. Яка тема їх об'єднує? Наведи приклади життєвих ситуацій, які ілюструють ці прислів'я (с. 7); Знайди та прочитай прислів'я. Запиши ті, у яких увиразнюється людська неповторність, обґрунтуй свій вибір (с. 17) та ін.*

У рубриці «Хвилинка самопізнання» дібрано завдання, що ретранслюють навчальну тему на особистість учня, допомагають йому краще пізнати себе. Наприклад, *вправи «Відверто про себе», «Перевтілення» (с. 8), завдання на визначення рівня емпатії (с. 82), тест «Чи ти самотійна і цілеспрямована людина» (с. 116) та ін.*

У підручнику передбачена індивідуальна, парна та групова робота. Робота в парах та групах на сторінках підручника візуально увиразнена за допомогою спеціальних іконок.

Особливе місце у структурі кожної теми займають узагальнюючі інформаційні плакати. Так, до плакату у темі «Емоції та почуття, їхнє значення в житті людини» пропонуються такі запитання та завдання: *Поясни, як ти розумієш назву плаката. Назви та схарактеризуй способи вираження емоцій. Розглянь на плакаті смайлики із зображенням емоцій. Назви емоції, які вони виражають. Чи використовуєш ти смайлики у листуванні? Як саме? (с. 76) та ін. (див. рис. 5).*

Рис. 5. Інформаційний плакат до теми «Емоції та почуття, їхнє значення в житті людини» (с. 76)

Завершує кожну тему домашня сторінка, яка складається з домашньої випереджальної завдань (див. рис. 6).

Домашнє завдання до теми представлено такими видами навчальної діяльності, як складання хмарки слів, читання текстів і виконання завдань до них, продовження оповідань, написання есе та ін. У межах кожного розділу підручника (як домашнє завдання) передбачена і проектна діяльність учнів. Наприклад, створення «Дерева життя», «Енциклопедії інтересів» тощо.

Випереджальні завдання на домашній сторінці розміщені у рубриці «Перевернутий клас», серед них – перегляд мультфільмів, виконання тестів, інтерв'ювання близьких і рідних та ін.

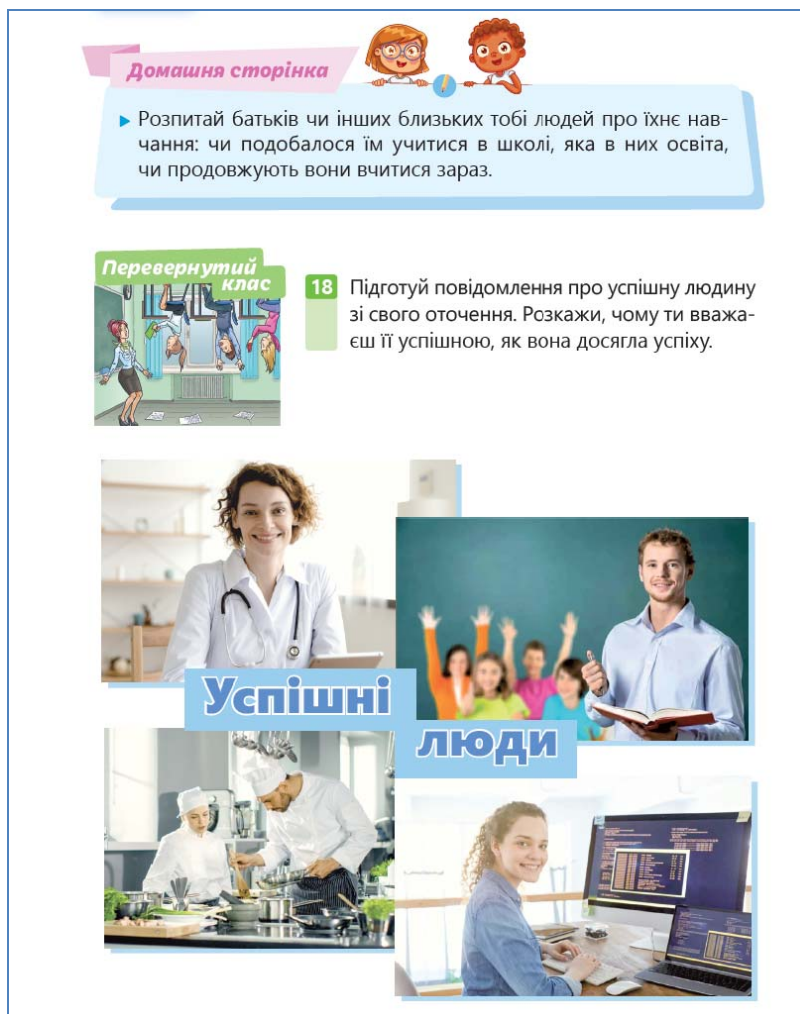

Рис. 6. Домашня сторінка до теми «Роль навчання та хобі у житті людини» (с. 110)

Доповнює підручник цифровий додаток (<http://inform1.yakistosviti.com.ua/etyka/5-klas>), який структуровано за двома напрямками: 1) матеріал для учня / учениці; 2) матеріал для вчителя / вчительки. У додатку розміщено усі текстові, відео та аудіофайли, на які є посилання у підручнику, модельну програму з етики для 5-6 класів авторів Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю., календарно-тематичне планування уроків етики для 5 класу, концепцію підручника тощо[7].

Цифровий додаток розширює можливості підручника, робить його сучасним та мобільним, оскільки дозволяє його авторкам оперативного реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві. Цифровий додаток уможливує неперервний етичний діалог: суспільство – етика – авторки підручника – вчитель / вчителька – учень / учениця.

Методичні рекомендації до проведення першого уроку з етики у 5 класі

Оскільки предмет «Етика» є новим для п'ятикласників, то особливого значення набуває перший урок, від якого залежить ставлення учнів до предмета, їхня зацікавленість в опануванні етичними категоріями. На цьому уроці особливо важливо створити атмосферу довіри і взаємоповаги, оптимальні

умови для висловлення учнями власної думки та її обґрунтування, бажання працювати в команді.

На цьому уроці рекомендуємо ознайомити учнів із підручником, прочитати звернення авторок до школярів та опанувати вступну тему «Етика і Ти».

Зважаючи на особливі умови організації навчального процесу у цьому році, зокрема відсутність паперової версії підручника, звертаємо увагу на особливості роботи з електронною. На жаль, діти не зможуть потримати в руках паперовий підручник, розглянути його обкладинку, погортати сторінки, роздивитися ілюстрації... Разом з тим, все це можна зробити з його електронною версією.

Знайомство з електронною версією підручника починаємо з аналізу обкладинки (див. рис. 7).

Рис. 7. Обкладинка підручника «Етика» (Л. Давидюк, А. Мельник) для 5 класу

Аналізуючи обкладинку, учитель пропонує учням такі запитання:

- ✓ Як називається підручник?
- ✓ Що вам відомо про етику?
- ✓ Розгляньте центральний малюнок. Чи допомагають слова з вказівних знаків зрозуміти, які питання ми будемо розглядати на уроках етики?
- ✓ Як ви думаєте, чому діти зупинилися перед вказівником?

- ✓ Чи доводилось вам у житті робити вибір між гарним і поганим вчинком? Що вам допомагало зробити цей вибір?
- ✓ Як ви розумієте малюнок у правому верхньому куті обкладинки?

Наступним етапом знайомства з підручником стане читання й обговорення звернення авторок до школярів. Краще, щоб його прочитав учитель. Рекомендуємо такі запитання для обговорення звернення:

- ✓ Як етика входить у життя людини?
- ✓ Як ви осягали етику?
- ✓ Чи можна сказати про етику «знайома незнайома»? Чому?
- ✓ Які питання хвилюють дітей, коли вони дорослішають?
- ✓ Чи хвилюють вас ці питання? Які інші питання вас хвилюють?
- ✓ Розгляньте та прочитайте хмаринку слів. Як ви думаєте, чому вона має форму книги? Поясніть, чому слова «людина» й «етика» написані більшим розміром?
- ✓ Чи є серед слів слова, значення яких вам не відомо?

Далі вчитель пропонує учням відкрити зміст підручника, знайти і прочитати назви розділів, які вони будуть опановувати. Заключним етапом роботи з підручником стане ознайомлення з його рубриками, інформація про які розміщена на першому форзаці підручника (див. рис. 8).

Рис. 8. Перший форзац «Рубрики підручника»

Після ознайомлення з підручником переходимо до вивчення вступної теми – «Етика і Ти». Перший урок з етики, як і будь-який інший, складається з трьох частин: *вступної, основної, заключної*.

У *вступній частині* вчитель оголошує тему уроку, працює з епіграфом до теми, ставить перед учнями навчальні завдання; називає три проблемні питання, які складуть основу етичного діалогу й обговорюватимуться на уроці; мотивує навчальну діяльність школярів.

Основна частина уроку – це і є етичний діалог, основний зміст якого реалізується трьома самостійними і в той же час взаємопов'язаними частинами. Рівноправним учасником етичного діалогу є підручник, який системою завдань і запитань створює підґрунтя для роздумів і міркувань учнів.

На *заклучній частині* уроку робимо висновки та узагальнюємо матеріал теми за допомогою інформаційного плакатата системи запитань і завдань до нього. Логічним завершенням уроку є домашнє завдання, яке складається з двох частин: перша передбачає рефлексію учнів з теми, друга (перевернутий клас) готує до сприйняття нової теми.

На кожному уроці з етики здійснюється формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів відповідно до очікуваних результатів навчання, які сформульовані до кожної теми у модельній програмі з предмета [4]. Визначаючи рівень навчальних досягнень учнів (високий, достатній, середній, початковий), учитель має користуватися загальними рекомендаціями МОН України щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту, відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти (від 01.04.2022, наказ МОН України №289) [5].

Підручник з етики для 5 класу авторок Л. Давидюк, А. Мельник забезпечує реалізацію мети навчання, яка визначена законом України «Про повну загальну середню освіту»: всебічний розвиток, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізація особистості [3].

Сподіваємось, що співпраця вчителя та учня з цим підручником, буде плідною та творчою, а опанування курсом етики перетвориться на продуктивний і захоплюючий діалог пізнання загальнолюдських цінностей, відкриття сенсу буття й пошуку свого місця у сучасному мінливому світі.

Література

1. Давидюк Л.В., Мельник А.О. Етика. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Видавничий дім «Освіта», 2022. URL: <https://ru.calameo.com/read/00619196308207bb721d4> (дата звернення: 17.08.2022).
2. Дацюк С. Підходи до обговорення великої війни. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/58789073af4df/page_3/ (дата звернення: 17.08.2022).

3. Закон України «Про повну загальну середню освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020, № 31, ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n182>(дата звернення: 17.08.2022).
4. Модельна навчальна програма «Етика. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю.). URL: <http://yakistosviti.com.ua/uk/Etika#pdf>(дата звернення: 17.08.2022).
5. Наказ МОН України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового державного стандарту базової середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-navchalnih-dosyagnen-uchniv-5-6-klasiv-yaki-zdobuvayut-osvitu-vidpovidno-do-novogo-derzhavnogo-standartu-bazovoyi-serednoyi-osviti>(дата звернення: 17.08.2022).
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 17.08.2022).
7. Цифровий додаток до підручника «Етика» авторок Людмили Давидюк, Анжели Мельник. URL: <http://inform1.yakistosviti.com.ua/etyka> (дата звернення: 17.08.2022).